УДК 159.922.7:616.896
DOI https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2026.3.38

Мельничук М. М.
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка
ORCID: 0000-0003-4111-7849

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РІЗНИМ СТУПЕНЕМ ВИРАЖЕНОСТІ РОЗЛАДІВ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PRESCHOOL CHILDREN WITH DIFFERENT LEVELS OF AUTISM SPECTRUM DISORDER SEVERITY

У статті проаналізовано психологічні особливості дітей дошкільного віку з різним ступенем вираженості розладів аутистичного спектра. Актуальність дослідження зумовлена зростанням поширеності розладів аутистичного спектра серед дітей, необхідністю їх раннього виявлення та своєчасної психолого-педагогічної допомоги, що потребує комплексного вивчення особливостей когнітивного, мовленнєвого, емоційного та соціального розвитку дітей залежно від ступеня вираженості аутистичних проявів. Метою дослідження є комплексне вивчення психологічних особливостей дітей дошкільного віку з різним ступенем вираженості розладів аутистичного спектра. Для досягнення поставленої мети використано комплекс психодіагностичних методик, що включав шкалу оцінки проявів дитячого аутизму (CARS), шкалу тестів розумового розвитку А. Біне – Т. Сімона (варіант Л. Термена), Міжнародну шкалу продуктивності Leiter–3, методику «Закінчи розповідь», завдання «Кому чого не вистачає» та Карту спостереження за дитиною з розладами аутистичного спектра. Проведено порівняльний аналіз психологічних особливостей дітей з окремими аутистичними симптомами, легким або помірним та важким ступенем аутизму. Встановлено, що зі збільшенням ступеня вираженості розладів аутистичного спектра послідовно зростає вираженість порушень когнітивної діяльності, соціальної взаємодії, комунікативної сфери, сенсорної інтеграції та емоційного контакту. Виявлено, що діти з окремими аутистичними симптомами характеризуються найвищими показниками психологічного функціонування, тоді як у дітей із важким ступенем аутизму спостерігаються найбільш виражені порушення соціально-комунікативної взаємодії, пізнавальної активності, мовленнєвого розвитку та поведінкової регуляції. Доведено, що використання комплексу психодіагностичних методик забезпечує всебічне оцінювання психологічних особливостей дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра та дозволяє визначити специфіку проявів аутизму залежно від ступеня їх вираженості. Отримані результати можуть бути використані у практичній діяльності психологів, педагогів спеціальної та інклюзивної освіти, логопедів і фахівців інклюзивно-ресурсних центрів для планування психодіагностичної та корекційно-розвивальної роботи.

Ключові слова: розлади аутистичного спектра, діти дошкільного віку, психологічні особливості, психодіагностика, когнітивний розвиток, соціальна взаємодія, комунікативна діяльність, аутистичні прояви.

The article examines the psychological characteristics of preschool children with different levels of autism spectrum disorder severity. The relevance of the study is determined by the increasing prevalence of autism spectrum disorders among children, the need for their early identification, and the provision of timely psychological and educational support, which requires a comprehensive investigation of cognitive, speech, emotional, and social development depending on the severity of autistic manifestations. The aim of the study was to comprehensively investigate the psychological characteristics of preschool children with different levels of autism spectrum disorder severity. A comparative analysis was conducted among children with isolated autistic symptoms, mild or moderate autism, and severe autism. The findings demonstrated that the severity of cognitive impairment, social interaction deficits, communication difficulties, sensory integration disorders, and emotional contact disturbances consistently increased with the severity of autism spectrum disorders. Children with isolated autistic symptoms showed the highest level of psychological functioning, whereas children with severe autism demonstrated the most pronounced impairments in social interaction, cognitive activity, speech development, and behavioral regulation. The study confirms that the use of a comprehensive psychodiagnostic assessment provides a multidimensional evaluation of the psychological characteristics of preschool children with autism spectrum disorders and makes it possible to identify the specific manifestations of autism according to its severity. The obtained findings may be applied in the professional practice of psychologists, special and inclusive education teachers, speech and language therapists, and specialists of inclusive resource centers for planning psychological assessment and corrective developmental support.

Key words: autism spectrum disorders, preschool children, psychological characteristics, psychodiagnostic assessment, cognitive development, social interaction, communication, autistic manifestations.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Проблема розладів аутистичного спектра (РАС) у дітей дошкільного віку є однією з найбільш актуальних у сучасній психології, спеціальній педагогіці та дитячій психіатрії. Зростання кількості дітей із проявами РАС, необхідність їх раннього виявлення та своєчасного психолого-педагогічного супроводу зумовлюють підвищений інтерес науковців до вивчення закономірностей психічного розвитку цієї категорії дітей. Дошкільний вік є сензитивним періодом становлення мовлення, пізнавальної діяльності, емоційної сфери та соціальної взаємодії, тому своєчасне виявлення аутистичних проявів має вирішальне значення для подальшого розвитку дитини. Водночас індивідуальна варіативність проявів РАС, а також наявність гендерних особливостей перебігу розладу потребують комплексного психодіагностичного дослідження, що визначає актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дошкільний вік є важливим етапом психічного розвитку дитини, протягом якого інтенсивно формуються пізнавальні процеси, мовлення, емоційно-вольова сфера, соціальна взаємодія та передумови навчальної діяльності. Саме в цей період дитина активно засвоює соціальний досвід, опановує нові форми спілкування, розвиває самостійність, довільність поведінки та здатність до взаємодії з однолітками й дорослими. Е. А. Данілавічютє, С. В. Лиєвченко [2, с. 212] підкреслюють, що ефективність розвитку дітей дошкільного віку значною мірою залежить від своєчасного врахування їхніх індивідуальних освітніх потреб та створення відповідних психолого-педагогічних умов. О .І. Романчук [6, с. 45] зазначає, що саме дошкільний період є найбільш сприятливим для раннього виявлення порушень розвитку та організації комплексної допомоги дитині.

Розлади аутистичного спектра являють собою групу порушень нейророзвитку, основними проявами яких є труднощі соціальної взаємодії, комунікації та наявність обмежених, повторюваних форм поведінки й інтересів. Т. В. Скрипник [7] підкреслює, що аутизм характеризується не ізольованими порушеннями окремих психічних функцій, а своєрідністю розвитку особистості, яка охоплює когнітивну, емоційну, комунікативну та поведінкову сфери. О. І. Романчук [6] наголошує, що прояви РАС є надзвичайно різноманітними, а їх інтенсивність може істотно відрізнятися залежно від індивідуальних особливостей дитини. Д. І. Шульженко [8] зазначає, що своєчасна психолого-педагогічна діагностика є необхідною умовою визначення освітніх потреб дитини та побудови ефективної системи корекційної допомоги.

Однією з найхарактерніших особливостей дітей із РАС є порушення розвитку мовлення та комунікативної діяльності. Н. В. Базима [1] наголошує, що мовленнєві труднощі можуть проявлятися як затримкою мовленнєвого розвитку, так і недостатньою сформованістю діалогічного мовлення, ехолаліями, труднощами використання мовлення як засобу соціальної взаємодії. Л. М. Шипіцина [3, с. 115] зазначає, що порушення мовлення тісно пов'язані з недостатнім розвитком соціальної комунікації та взаєморозуміння з оточуючими.

У дошкільному віці прояви РАС охоплюють практично всі сфери психічного розвитку. А. Л. Душка [4] зазначає, що діти часто демонструють труднощі встановлення емоційного контакту, недостатню потребу у взаємодії з іншими людьми, обмеженість інтересів, стереотипність поведінки, підвищену або знижену сенсорну чутливість та труднощі адаптації до змін. О. М. Катоній [5] підкреслює, що саме комплексний характер порушень визначає необхідність використання багатокомпонентної психодіагностики, яка дає можливість оцінити не лише рівень інтелектуального розвитку, а й особливості соціальної взаємодії, поведінки, мовлення та сенсорного функціонування.

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить, що дошкільний вік є визначальним періодом для виявлення розладів аутистичного спектра, оскільки саме в цей час найбільш чітко проявляються особливості соціальної взаємодії, комунікативної діяльності, когнітивного розвитку та поведінкової регуляції.

Мета статті: теоретично вивчити та емпірично дослідити психологічні особливості дітей дошкільного віку з різним ступенем вираженості розладів аутистичного спектра.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проводилося на базі громадської організації «Соняшник» та благодійної організації «Зернятко» (м. Полтава), діяльність яких спрямована на психолого-педагогічний супровід дітей із розладами аутистичного спектра. Дослідження здійснювалося у природних умовах під час індивідуальних і групових занять із дотриманням етичних принципів, інформованої згоди батьків (законних представників) та конфіденційності отриманих даних.

У дослідженні взяли участь 57 дітей дошкільного віку з різним ступенем вираженості аутистичних проявів, серед яких були діти з окремими аутистичними симптомами, легким або помірним та важким ступенем аутизму. Відбір учасників здійснювався з урахуванням наявності встановленого діагнозу або підтверджених аутистичних проявів, вікової однорідності та відсутності тяжких супутніх інтелектуальних і соматичних порушень.

Емпіричне дослідження здійснювалося у формі констатувального експерименту та було спрямоване на вивчення психологічних особливостей дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра. Для збору емпіричних даних використовувалися спостереження, індивідуальна бесіда, психодіагностичне тестування та методи математичної статистики для визначення достовірності міжгрупових відмінностей.

Комплекс психодіагностичних методик забезпечив оцінку основних проявів РАС, когнітивного розвитку, особливостей мислення, соціальної взаємодії та поведінки дітей. Ступінь вираженості аутистичних проявів визначався за шкалою оцінки проявів дитячого аутизму (CARS), когнітивний розвиток – за шкалою тестів розумового розвитку А. Біне – Т. Сімона (варіант Л. Термена) та Міжнародною шкалою продуктивності Leiter–3. Особливості пізнавальної діяльності досліджувалися за методикою «Закінчи розповідь» (Г. Урунтаєва) та

завданням «Кому чого не вистачає», а Карта спостереження за дитиною з РАС використовувалася для якісної оцінки поведінкових, комунікативних і соціально-емоційних проявів.

Аналіз результатів емпіричного дослідження за шкалою оцінки проявів дитячого аутизму CARS засвідчив наявність трьох груп дітей, які відрізняються ступенем вираженості аутистичних проявів та особливостями психологічного розвитку. До І групи увійшли діти з окремими проявами аутизму (17%), ІІ групу становили діти з легким або помірним ступенем аутизму (58%), а ІІІ групу – діти з важким ступенем аутизму (25%).

До І групи увійшли 17% дітей, для яких характерне переважання незначних відхилень більшості показників при збереженні окремих функцій на рівні вікової норми. У 8% дітей виявлено незначні порушення за показниками володіння тілом, адаптація до змін, використання та реакції на смакові подразники, запахи та дотики і рівень активності, помірні відхилення за показником прояв інтелекту та виражені порушення словесного спілкування. Водночас показники стосунки з людьми, наслідування, емоційна реакція, використання предметів, зорова реакція, слухова реакція та боязкість та нервозність відповідали віковій нормі. Ще 9% дітей характеризувалися незначними порушеннями стосунків з людьми, наслідування, емоційної реакції, зорової реакції, слухової реакції, невербального спілкування та прояву інтелекту, тоді як за показниками адаптація до змін і словесне спілкування спостерігалися помірні відхилення. При цьому володіння тілом, використання предметів, використання та реакції на смакові подразники, запахи та дотики, а також боязкість та нервозність залишалися в межах вікової норми.

Отже, для дітей І групи характерне домінування незначних порушень, тоді як найбільш виражені труднощі стосуються словесного спілкування, адаптації до змін і прояву інтелекту.

До ІІ групи увійшли 58% дітей із легким або помірним ступенем аутизму. Порівняно з першою групою у них виявлено більш виражені порушення соціальної взаємодії, комунікації, емоційної сфери, сенсорного реагування та поведінкової регуляції. За показником стосунки з людьми незначні відхилення встановлено у 17% дітей, помірні – у 41%. За показником наслідування незначні порушення виявлено у 25%, помірні – у 25%, значні – у 8% дітей. Емоційна реакція характеризувалася незначними відхиленнями у 33% та помірними – у 25% дітей. За показником володіння тілом у 8% дітей показники відповідали віковій нормі, тоді як у 50% спостерігалися незначні порушення. За показником використання предметів норма встановлена у 8%, помірні відхилення – у 25%, більш виражені – ще у 25% дітей. Найбільш виражені труднощі спостерігалися за показником адаптація до змін: у 8% дітей показники відповідали нормі, у 8% відзначалися незначні, а у 42% – помірні порушення. Особливості зорової реакції виявлено у всіх дітей цієї групи (58%). За показником слухова реакція норма встановлена у 8%, незначні відхилення – у 25%, помірні – у 17% дітей. За показником використання та реакції на смакові подразники, запахи та дотики норма виявлена у 17%, незначні порушення – у 33%, помірні – у 8% дітей. За показником боязкість та нервозність у 8% дітей показники відповідали нормі, у 17% відзначалися незначні, у 25% – помірні та у 8% – значні відхилення. Найбільш суттєві труднощі комунікативної сфери спостерігалися за показником словесне спілкування, де у 41% дітей встановлено помірні, а у 17% – значні порушення. За показником невербальне спілкування у 33% дітей виявлено незначні, у 25% – помірні відхилення. За показником рівень активності незначні порушення встановлено у 41%, помірні – у 17% дітей. За показником прояв інтелекту у 25% дітей виявлено незначні, у 25% – помірні та у 8% – значні відхилення.

Отже, діти ІІ групи характеризуються більш вираженими порушеннями порівняно з першою групою. Найбільші труднощі спостерігаються за показниками стосунки з людьми, адаптація до змін, словесне спілкування, невербальне спілкування, зорова реакція, емоційна реакція та наслідування.

До ІІІ групи увійшли 25% дітей, у яких за шкалою оцінки проявів дитячого аутизму CARS встановлено важкий ступінь аутизму. Для цієї групи характерні найбільш виражені порушення соціальної взаємодії, комунікації, емоційної регуляції та адаптаційних можливостей. За показником стосунки з людьми у всіх дітей (25%) виявлено помірні порушення. За показником наслідування у 17% дітей встановлено помірні, а у 8% – значні відхилення. За показником емоційна реакція у 8% дітей спостерігалися незначні, у 17% – помірні порушення. За показником володіння тілом у більшості дітей відзначалися помірні відхилення. За показником використання предметів у 8% дітей виявлено помірні, у 17% – значні порушення. Найбільш виражені труднощі встановлено за показником адаптація до змін, оскільки всі діти цієї групи (25%) демонстрували виражені порушення. За показником зорова реакція у 8% дітей результати відповідали віковій нормі, у 17% спостерігалися незначні відхилення. За показником слухова реакція у 8% дітей також зберігалася вікова норма, тоді як у 17% встановлено незначні порушення. За показником використання та реакції на смакові подразники, запахи та дотики у 8% дітей показники відповідали віковій нормі, у 8% виявлено незначні, у 9% – помірні відхилення. За показником боязкість та нервозність у всіх дітей (25%) спостерігалися помірні порушення. За показником словесне спілкування у 17% дітей встановлено помірні, у 8% – значні порушення. За показником невербальне спілкування у 8% дітей виявлено незначні, у 8% – помірні та у 9% – значні відхилення. За показником рівень активності у 8% дітей спостерігалися незначні, у 17% – помірні порушення. За показником прояв інтелекту у 8% дітей встановлено помірні, а у 17% – значні відхилення.

Отже, діти ІІІ групи характеризуються найбільшою вираженістю порушень практично за всіма показниками шкали оцінки проявів дитячого аутизму CARS. Найбільш істотні труднощі виявлено за показниками стосунки з людьми, наслідування, адаптація до змін, словесне спілкування, невербальне спілкування, емоційна реакція, використання предметів та прояв інтелекту.

Після аналізу психологічних особливостей дітей кожної групи було здійснено порівняльний аналіз

результатів, отриманих за комплексом психодіагностичних методик, а саме: шкалою тестів розумового розвитку А. Біне – Т. Сімона (варіант Л. Термена), методикою «Закінчи розповідь» (Г. Урунтаєва), Міжнародною шкалою продуктивності Leiter–3, методикою «Кому чого не вистачає», шкалою оцінки проявів дитячого аутизму (CARS) та Картою спостереження за дитиною з РАС. Порівняльний аналіз підтвердив закономірності, встановлені під час аналізу психологічних особливостей кожної групи. Діти з окремими аутистичними симптомами продемонстрували статистично достовірно кращі результати практично за всіма досліджуваними показниками порівняно з дітьми з легким або помірним та важким ступенем аутизму ($p < 0,05$). Зокрема, вони характеризувалися нижчим ступенем аутистичних проявів, вищим рівнем розумового розвитку, кращими показниками когнітивного функціонування, мовлення, соціальної взаємодії, сенсорної інтеграції та встановлення емоційного контакту.

Порівняння дітей з легким або помірним і важким ступенем аутизму показало, що за частиною досліджуваних показників статистично значущих відмінностей не виявлено. Це стосується загальної характеристики дитини, рухів і дій, гнозису, мовленнєвих функцій, мислення та здатності до копіювання геометричних фігур, що свідчить про подібний характер порушень зазначених сфер у дітей обох груп.

Водночас за показниками, які характеризують вираженість основних проявів розладів аутистичного спектра, між цими групами встановлено достовірні відмінності. Так, діти з легким або помірним ступенем аутизму мали статистично вищий рівень розумового розвитку, а також нижчі показники порушення активізації пізнавальних психічних процесів (АРР), порушення встановлення емоційного контакту та порушення сенсорної інтеграції порівняно з дітьми з важким ступенем аутизму ($p < 0,01$). Результати інших використаних психодіагностичних методик також свідчили про кращий розвиток моторики, зорово-моторної координації, мануальних навичок, графомоторики, мовлення, пізнавальних здібностей та імітаційної діяльності у дітей з легким або помірним ступенем аутизму.

Отримані результати повністю узгоджуються з даними, одержаними за шкалою оцінки проявів дитячого аутизму (CARS). Зокрема, у дітей I групи переважали незначні порушення більшості досліджуваних функцій, у дітей II групи спостерігалося суттєве зростання труднощів соціальної взаємодії, комунікативної діяльності, емоційної регуляції та адаптації, тоді як діти III групи характеризувалися найбільшою вираженістю порушень практично за всіма показниками. Таким чином, результати порівняльного аналізу підтверджують тенденцію до послідовного посилення когнітивних, мовленнєвих, сенсорних та соціально-комунікативних порушень зі збільшенням ступеня вираженості аутистичних проявів.

Висновки. Отже, результати комплексного психодіагностичного дослідження свідчать, що ступінь вираженості аутистичних проявів безпосередньо пов'язаний із рівнем розвитку когнітивної, мовленнєвої, сенсорної та соціально-комунікативної сфер. Найвищий рівень функціонування встановлено у дітей з окремими аутистичними симптомами, тоді як найбільш виражені порушення характерні для дітей з важким ступенем аутизму. Разом із тим подібність окремих показників у дітей з легким або помірним та важким ступенем аутизму свідчить про системний характер порушень, властивих розладам аутистичного спектра, тоді як достовірні міжгрупові відмінності за показниками розумового розвитку, когнітивної активності, емоційного контакту та сенсорної інтеграції відображають поступове ускладнення клініко-психологічної картини зі зростанням ступеня аутистичних проявів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базима Н. В. Розвиток мовлення у дітей з аутизмом. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 144 с.
2. Данілавічютє Е.А., Лиєвченко С.В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навч.-метод. посіб. / за ред. А. А. Колупаєвої. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 360 с.
3. Дитячий аутизм : хрестоматія / уклад. Л. М. Шипіцина. СПб.: Речь, 2001. 342 с.
4. Душка А. Л. Дитина з розладами аутистичного спектра. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 32 с.
5. Катоній О. М. Методики та форми допомоги дітям з розладами спектру аутизму. *Таврійський вісник освіти.* 2019. № 3 (50). С. 253–260.
6. Романчук О. Розлади спектру аутизму. В запитаннях та відповідях. Львів: Свічадо, 2016. 168 с.
7. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ: Видавництво «Фенікс», 2010. 320 с.
8. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 385 с.
9. Hull L., Petrides K. V., Allison C., Smith P., Baron-Cohen S., Lai M.-C., Mandy W. P. L. «Putting on My Best Normal»: Social Camouflaging in Adults with Autism Spectrum Conditions. *Journal of Autism and Developmental Disorders.* 2017. Vol. 47, № 8. P. 2519–2534. DOI: DOI: https://doi.org/10.1007/s10803-017-3166-5
10. Lai M.-C., Lombardo M. V., Auyeung B., Chakrabarti B., Baron-Cohen S. Sex/Gender Differences and Autism: Setting the Scene for Future Research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry.* 2015. Vol. 54, № 1. P. 11–24. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jaac.2014.10.003
11. Loomes R., Hull L., Mandy W. P. L. What Is the Male-to-Female Ratio in Autism Spectrum Disorder? A Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. 2017. Vol. 56, № 6. P. 466–474. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jaac.2017.03.013
12. Mandy W., Lai M.-C. Towards Sex– and Gender-Informed Autism Research. *Autism.* 2017. Vol. 21, № 6. P. 643–645. DOI: https://doi.org/10.1177/1362361317706904
13. Werling D. M., Geschwind D. H. Sex Differences in Autism Spectrum Disorders. *Current Opinion in Neurology*. 2013. Vol. 26, № 2. P. 146–153. DOI: https://doi.org/10.1097/WCO.0b013e32835ee548

Дата першого надходження статті до видання: 14.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.11.2026